

Grootmacht Zweden

Het vreedzame Zweden is niet het eerste land waar mensen aan denken bij het woord 'grootmacht'. Toch was het in de 17de eeuw een geduchte speler op het Europese toneel. **Ivo van de Wijdeven** vertelt over die glorieuze *Stormaktstiden*, de Tijd van de Grote Macht, die begon bij de troonsbestijging van Gustaaf II Adolf.

Gustaaf II Adolf zegevierend in de Slag bij Breitenfeld tijdens de Dertigjarige Oorlog (1632, door Johann J. Walter, Musée des Beaux-Arts, Straatsburg).

VERGETEN
GOUDEN
EEUWEN

Op 6 juli 1630 werden de gebeden van protestantse vorsten in het Heilige Roomse Rijk eindelijk verhoord. De 'Leeuw van het Noorden' landde met een invasiemacht in het hertogdom Pommeren. Anders gezegd: de lutherse koning Gustaaf II Adolf van Zweden wierp zich in de Dertigjarige Oorlog. Die woedde al twaalf jaar tussen de protestantse en de katholieke vorstendommen binnen het rijk. Onder aanvoering van de katholieke Habsburgse keizer waren de katholieke vorsten aan de winnende hand, maar als iemand hen kon verslaan, was het Gustaaf Adolf, zo verwachtte men. Het militaire genie had eerder met zijn legers oorlogen gewonnen tegen aartsrivaal Denemarken, het tsaardom Rusland en het Pools-Litouwse Gemenebest, vandaar zijn bijnaam. Het fundament voor de successen van Gustaaf Adolf, die vanaf 1611 op de troon zat, was gelegd door zijn voorgangers in de 16de eeuw. Zweden was in 1523 onder leiding van het vorstenhuis Wasa uit de Unie van Kalmar gestapt, waarin Denemarken de boventoon voerde. Op eigen benen was Zweden een arm land. Het had weliswaar een aanzienlijke omvang, maar was met een miljoen inwoners dun bevolkt. De Wasa-koningen besloten in te zetten op de export van natuurlijke rijkdommen als koper, ijzer en hout. Buitenlandse investeerders, onder wie tijdens de Dertigjarige Oorlog Louis de Geer uit Amsterdam, werden uitgenodigd om de Zweedse mijnbouw en industrie te moderniseren. Dat lukte heel aardig, maar de export had sterk te lijden onder het feit dat Denemarken dankzij de controle over de Sont de handel in het Oostzeegebied beheerste. Daarnaast was er dreiging door gestage Russische gebiedsuitbreiding richting de Oostzee. Als klap op de vuurpijl maakte de Poolse koning, sinds 1587 lid van een tak van het huis Wasa, aanspraak op de Zweedse troon. Diverse oorlogen met hun burens maakten de Zweden duidelijk dat ze omsingeld waren.

Militaire monarchie

Noodgedwongen omarmden de Zweedse koningen het motto 'de aanval is de beste verdediging'. Om grotere slagkracht te verkrijgen, trokken ze meer macht naar zich toe. Lastige edelen werden buitenspel gezet, talentvolle kregen juist belangrijke posten in het staatsapparaat. Torenhoge belastingen stonden garant voor een goedgevulde schatkist, en door de invoering van de *utskrivning* (dienstplicht) kon een nationaal leger worden opgebouwd. Dit werd getraind volgens de nieuwste inzichten in de krijgskunst – Gustaaf Adolf was een bewonderaar van legervernieuwer Maurits van Oranje.

Predikanten speelden een cruciale rol in het overheidsapparaat. In 1527 had Zweden het lutheranisme aanvaard als staatsgodsdienst en in de dorpskerken werd niet alleen het voor de *utskrivning* cruciale geboorteregister bijgehouden, maar ook gepreekt over de plicht om Zweden te verdedigen tegen de boze buitenwereld. Van het 17de-eeuwse Zweden wordt daarom ook wel gezegd dat het een militaire monarchie was.

Het uit nood geboren stelsel kwam tijdens de Dertigjarige Oorlog

Symbool voor het einde van de Stormachtstiden: het lichaam van koning Karel XII wordt naar Zweden gebracht na een fataal schot tijdens een militaire actie in Noorwegen in 1718 (1878, door Gustaf Cederström, Nationalmuseum Stockholm).

tot volle wasdom. Het hielp hierbij enorm dat het katholieke Frankrijk de Zweedse militaire avonturen meefinancierde: beide landen vreesden dat een overwinning van de Habsburgse keizer een machtige nieuwe vijand aan de grenzen zou betekenen. Ook liet Zweden de veroverde gebieden goedschiks of kwaadschiks bijdragen aan de bevoorrading en betaling van zijn troepen. Die groeiden mede daardoor uit van een invasielegertje van 14.000 Zweden tot een krijgsmacht van in totaal 100.000 manschappen, onder wie veel huurlingen.

De Leeuw van het Noorden maakte zijn belofte waar. De keizerlijke legers leden gevoelige nederlagen, in het bijzonder tijdens de Slag bij Breitenfeld in 1631. Zweedse legers leken onoverwinnelijk en trokken kriskras door het Heilige Roomse Rijk. Maar een

jaar later leek er een voortijdig einde gekomen aan het Zweedse avontuur. De Slag bij Lützen werd ternauwernood gewonnen en toen de kruitdampen waren opgetrokken, bleek Gustaaf Adolf een van de vele dodelijke slachtoffers.

Nachtenlange discussies met Christina

Zijn opvolger Christina was in 1632 pas zes jaar oud. Kanselier Axel Oxenstierna gaf leiding aan het regentschap dat in haar plaats regeerde, en dankzij hem wist Zweden zich te handhaven in het strijdgewoel. Oxenstierna veranderde de Zweedse oorlogsdoelen. Niet langer stond het verslaan van de Habsburgse keizer centraal, maar *satisfactio et assecuratio*: Zweden eiste voortaan compensatie met grondgebied voor zijn inspanningen voor de protestantse

zaak, en wilde de eigen machtspositie in het Oostzeegebied veiligstellen. Kundige generaals maakten dat mogelijk met een aantal klinkende overwinningen tegen het einde van de Dertigjarige Oorlog. Zweden kreeg in 1648 met de Vrede van Westfalen Pommeren, Wismar en Bremen-Verden in het noorden van het huidige Duitsland toebedeeld.

Doordat Gustaaf Adolf en zijn voorgangers eerder ook al Karelië en Ingermanland (in het huidige Rusland), Estland en Lijfland (het huidige Letland) hadden veroverd, drukte Zweden vanaf halverwege de 17de eeuw nadrukkelijk zijn stempel op de kaart van Europa. Dit had ook weer effect op Zweden zelf. De jonge koningin Christina, die in 1644 de troon besteeg, vond grandeur onmisbaar voor de nieuwe status van Europese grootmacht. Kos-

ten noch moeite werden gespaard om een bloeiende hofcultuur op te tuigen. Edellieden die hun sporen hadden verdiend in de Dertigjarige Oorlog, richtten op hun beurt hun nieuw gebouwde stadspaleizen op grootse wijze in met schilderijen, meubels en andere uit het Heilige Roomse Rijk geplunderde kunstschaten. Talloze denkers en kunstenaars werden uitgenodigd aan het hof in Stockholm, want de koningin wenste vurig dat de hoofdstad bekend zou komen te staan als 'Athene van het Noorden'. Christina liet zich zelf niet onbetuigd. Het verhaal gaat dat de Franse filosoof René Descartes in 1650 overleed aan een longontsteking na nachtenlange discussies met Christina in haar tochtige paleis. Een grootmacht kon natuurlijk ook niet zonder koloniën. In de huidige Amerikaanse staat Delaware werd Nieuw-Zweden gesticht, aan de oostkust van Afrika richtte Zweden enkele handelsposten in. Dat was een dure, doch weinig succesvolle onderneming: de kersverse Zweedse koloniën vielen al snel in Nederlandse handen. Ondertussen kwam dankzij al deze uitspattingen de bodem van de Zweedse schatkist in zicht. De Fransen betaalden alleen voor de Zweedse oorlogsinspanningen. De vrijgevochten Christina die ondanks de druk die er op haar werd uitgeoefend, weigerde te trouwen of kinderen te krijgen, deed al in 1654 afstand van de troon. Ze maakte bekend dat ze zich had bekeerd tot het katholicisme en ze vertrok uit Zweden, dat ze altijd saai en verstikkend had gevonden. Ze had een punt. Steile lutherse predikanten moesten niets hebben van de geïmporteerde cultuuruitingen en er waren geen 17de-eeuwse Zweedse kunstenaars van betekenis.

Te machtig

Christina had haar neef Karel X Gustaaf aangewezen als opvolger, en hij zette het agressieve buitenlands beleid van Gustaaf Adolf voort. Tussen 1655 en zijn onverwachte dood in 1660 vocht

Wie waren de dupe in deze gouden eeuw?

Zoals zo vaak droeg vooral de gewone man de lasten van de Stormaktstiden. De oorlogen die de Zweedse koningen voerden, trokken een zware wissel op de Zweedse economie. Er werden hoge belastingen geheven – al dan niet in natura – om alle militaire avonturen te bekostigen. Vooral Gustaaf Adolf had daar een handje van. Pas na de Grote Reductie in 1680 ging de belastingdruk weer omlaag. Belastingen waren niet het ergste voor de bevolking op het platteland. Door de dienstplicht raakten dorpen hun mannelijke inwoners kwijt. Tijdens de Dertigjarige Oorlog moest jaarlijks een op de tien mannen dienst nemen in het leger. Later varieerden de voorwaarden, maar neem het dorpje Bygdea: tussen 1621 en 1639 werden er 230 mannen opgeroepen. Van hen keerden er 10 zonder kleerscheuren terug naar huis.

hij oorlogen uit met het Pools-Litouwse Gemenebest, Rusland, Brandenburg-Pruisen, de Habsburgers en Denemarken. Karel X wist de enorme gebieden die hij in Polen veroverde niet te behouden, maar dankzij het afsnoepen van Deense provincies bereikte Zweden zijn grootste territoriale omvang.

De successen van Karel X toonden meteen ook de zwaktes van Zweden als grootmacht. Hoe meer oorlogen het land uit zucht naar veiligheid voerde en hoe meer grondgebied het veroverde, hoe meer vijanden het juist maakte. Zo liet de Nederlandse Republiek Zweden vallen als bondgenoot omdat het te machtig werd en de voor de Nederlanders zo belangrijke Oostzeehandel ging domineren. En Zweden bleek juist van bondgenoten afhankelijk voor de financiering van zijn eigen verdediging. De economie bleef ondanks alle veroveringen en modernisering te klein om de soldij van de omvangrijke Zweedse legers te kunnen betalen. Opvolger Karel XI stelde financieel orde op zaken, onder meer door de Grote Reductie (1680), waarbij de adel afstand moest doen van zeer veel door Gustaaf Adolf en Christina in leen geschonken grondbezit. Maar ook hij bleef tot zijn chagrijn afhankelijk van Franse steun, zowel financieel als diplomatiek. Alleen omdat de machtige Franse koning Lodewijk XIV hem als nuttige bondgenoot de hand boven het hoofd hield, wist Karel XI na een aantal verloren oorlogen het Zweedse grondgebied intact te houden.

Noodlottig besluit

Karel XII volgde zijn vader op in 1697. Koud uit de startblokken versloeg hij achtereenvolgens de Deense koning Frederik IV, de Poolse koning August II en de Russische tsaar Peter de Grote. Maar de machtsverhoudingen in het Oostzeegebied waren veranderd: Zweden's vijanden sloten een monsterverbond. De ergste Zweedse nachtmerrie werd realiteit.

Peter de Grote ging als eerste in de tegenaanval en veroverde Ingermanland, Estland en Lijfland. In 1708 besloot Karel XII daarom om Rusland binnen te vallen. Het bleek een noodlottig besluit. In de Slag bij Poltava werd het Zweedse leger vernietigd. Karel ontkwam op het nippertje, maar keerde pas in 1714 uit ballingschap aan het hof van de Ottomaanse sultan terug in Zweden. Uiteindelijk stierf hij in 1718 op het slagveld in een poging de Denen terug te dringen.

In de vredesverdragen die na Karels dood werden gesloten, kreeg Zweden een veel bescheidener rol in het Oostzeegebied toebedeeld en verloor het in 1721 bijna alle veroveringen die het in de 17de eeuw had behaald. Het agressieve buitenlands beleid van de Zweedse koningen had een averechts effect gehad. Bovendien was Zweden zichzelf boven het hoofd gegroeid. De Stormaktstiden was voorbij.

Ivo van de Wijdeven is historicus en politiek analist. Hij schreef over onder andere dit onderwerp in *De rafelranden van Europa* (Unieboek/Spectrum, 2016).

VERDER LEZEN

► **Paul Douglas Lockhart**, *Sweden in the Seventeenth Century*, Palgrave Macmillan, 2004